

Priporočila za ureditev sistemske obravnave etike in integritete v raziskovanju

Uvod

Priporočila za ureditev sistemske obravnave etike in integritete v raziskovanju so nastala v okviru projekta »Etika, integriteta in enakost spolov v raziskovalnem prostoru Slovenije: med politikami in njihovo implementacijo« (2021–2023), ki ga financirata Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije ter Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS). Namenjena so sistemskim deležnikom, ki oblikujejo politiko raziskovanja v Sloveniji, v prvi vrsti pristojnemu ministrstvu in ARIS, in drugim organizacijam, ki soustvarjajo raziskovalno okolje pri nas – akademijam, združenjem univerz in inštitutov ter komisijam, ki se na različnih ravneh aktivno ukvarjajo s to problematiko. *Priporočila* temeljijo na ugotovitvah *Poročila o stanju etike, integritete in enakih možnostih na področju znanosti v Sloveniji* (v nadaljevanju: *Poročilo*), ki je prav tako nastalo v okviru tega projekta, ter na pregledu literature in dobrih praks doma in v tujini.¹

Priporočila obravnavajo raziskovalno etiko in integriteto:

- raziskovalno etiko opredeljuje odgovoren in spoštljiv odnos do ljudi, živali in objektov, ki so predmet raziskave (biološki vzorci, osebni podatki, naravna in kulturna dediščina itn.), vključno z zaščito dobrobiti in dostojanstva udeležencev raziskav, ter skrb za družbene in okoljske posledice raziskav;
- raziskovalno integriteto opredeljuje korektno izvajanje raziskav (skrb za kakovost, objektivnost ipd.) in pošteno poročanje o njih (problematike plagiatorstva, ponarejanja in izmišljanja podatkov, podvajanje lastnih objav, utemeljenost pripisovanja avtorstva, neodvisnost od morebitnih pristranskih interesov financirjev ipd.) ter spoštljiv odnos do kolegic_ov (skrb za korektno mentoriranje in recenziranje, izogibanje zlorabam položaja moči, diskriminaciji ipd.).

Namen teh *Priporočil* je predstaviti (a) splošne smernice za strategijo razvoja na teh področjih na nacionalni ravni, (b) priporočila in primere dobrih praks, naslovljene na obstoječe sistemske deležnike, ter (c) predloge za ustanovitev novih teles in organizacijske rešitve.

V prvem poglavju so na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti sistemske ureditve etike in integritete v raziskovanju pri nas in dobrih praks iz tujine predlagane *splošne smernice* za strategijo nadaljnega razvoja na teh področjih. Pri tem so določeni predvsem temeljni elementi v mednarodnem merilu ustreznejše sistemske ureditve, za katero bi si morali prizadevati. V nadaljnjih treh poglavjih je obravnavano vsako od treh področij posebej. Pri vsakem opišemo aktualno *problematiko*, navedemo primere *dobrih praks* in predlagamo konkretnjša *priporočila*.

¹ Tako *Poročilo o stanju etike, integritete in enakih možnostih na področju znanosti v Sloveniji*, kot pričujoča *Priporočila* so objavljena na spletni strani projekta: <https://ikss.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/etika-integriteta-enakost-spolov-v-raziskovalnem-prostoru-slovenije-med>.

1. Splošne smernice

1.1 Etika in integriteta

Sistemske ureditve področij etike in integritete raziskav se med evropskimi državami precej razlikujejo.² Spremenljivke, ki določajo pokrajino raziskovalne etike in integritete v posamezni državi, so večja ali manjša podlaga v zakonodaji, centraliziranost ali lokalna razpršenost pristojnih teles in sprejetih kodeksov, močnejša vloga te ali one sistemske oz. krovne organizacije ipd. Razlike so tudi med posameznimi znanstvenimi vedami, pri čemer izstopa etična presoja raziskav na področjih medicine ter poskusov na živalih, ki je urejena tako z mednarodnimi deklaracijami in konvencijami kot tudi z večino nacionalnih zakonodaj.

Ne glede na razlike obstaja konsenz, da sta raziskovalna etika in integriteta odgovornost tako posameznih raziskovalk_cev in raziskovalnih organizacij kot tudi drugih deležnikov v raziskovalnem procesu, predvsem pristojnih ministrstev, agencij in ustanov za financiranje raziskav, akademij znanosti, združenj univerz in raziskovalnih organizacij, znanstvenih združenj, akademskega založništva in drugih. Vsaka od omenjenih vrst organizacij lahko prispeva h krepitvi standardov raziskovalne etike in integritete na nacionalni ravni, bodisi s kodeksi in smernicami bodisi s postopki presoje in vrednotenja, pri čemer si je na sistemski ravni treba prizadevati za harmonizacijo oz. uskladitev standardov. Ob institucionalni obravnavi teh problematik je pomembno prisluhniti tudi javnim razpravam na pobudo znanstvene skupnosti in civilne družbe, ki so doslej pomembno prispevale k pobudam za ureditev teh področij pri nas.

Reforme nacionalnih ureditev morajo vse bolj upoštevati tudi mednarodni kontekst, posebej smernice in postopke na evropski ravni. Evropska komisija je v svojem mehanizmu financiranja raziskav Obzorje Evropa kot pogoj potegovanja za sredstva posebej poudarila spoštovanje načel raziskovalne etike in integritete. Vsi projektni predlogi morajo potrditi skladnost prijavljenega projekta z Evropskim kodeksom ravnanja za raziskovalno integriteto, ki ga izdaja in redno revidira združenje evropskih akademij znanosti ALLEA.³ Spoštovanje kodeksa je tudi pogodbeno obveza pri izvajanju projektov. Vsak projekt, sprejet v financiranje, pred podpisom pogodbe pregledajo neodvisni etični

² Glede nacionalnih sistemov raziskovalne integritete glej (zdaj sicer že nekoliko zastarelo) raziskavo Evropske znanstvene fundacije (European Science Foundation), *Stewards of Integrity: Institutional Approaches to Promote and Safeguard Good Research Practice in Europe*, Strasbourg 2008, <https://etico.iiep.unesco.org/en/stewards-integrity-institutional-approaches-promote-and-safeguard-good-research-practice-europe>. Posodobljeni podatki za Evropske države so dostopni na spletni strani ENRIO (European Network of Research Integrity Offices): <http://www.enrio.eu/country-reports>. Glej tudi naslednja članka o razlikah med nacionalnimi sistemi: S. Godecharle, B. Nemery in K. Dierickx, »Guidance on research integrity: no union in Europe«, *The Lancet*, l. 381 (2013), št. 9872, str. 1097–1098, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60759-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60759-X); H. Desmond in K. Dierickx, »Research integrity codes of conduct in Europe: Understanding the divergences«, *Bioethics*, l. 35 (2021), št. 5, str. 414–428, <https://doi.org/10.1111/bioe.12851>. V zvezi z etiko raziskav pregled nacionalnih sistemov na medicinskem področju ponuja EUREC (European Network of Research Ethics Committees): <http://www.eurecnet.org/information/index.html>. Glej tudi zbornik *Research Ethics Committees, Data Protection and Medical Research in European Countries*, ur. D. Beylveld, D. Townend in J. Wright, Routledge, Abingdon, 2016. Glej tudi pregled po državah, ki so ga pripravili pri evropskem projektu SATORI: https://satoriproject.eu/work_packages/comparative-analysis-of-ethics-assessment-practices (Annex 4: Ethics Assessment in Different Countries).

³ Slovenski prevod verzije z leta 2017 je dostopen na spletni strani https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/11/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2018-Slovenian_dig.pdf. Leta 2023 je sicer izšla revidirana verzija Kodeksa: <https://allea.org/code-of-conduct>.

strokovnjaki_nje.⁴ Na prijavnem obrazcu za projekte je treba potrditi obstoj »ustreznih postopkov, politik in struktur za spodbujanje odgovorne raziskovalne prakse, preprečevanje spornih raziskovalnih praks in zlorab pri raziskavah ter obravnavanje obtožb o kršitvah načel in standardov iz kodeksa ravnanja«. ⁵

Da bi dvignili nacionalne standarde in hkrati zadostili čedalje strožjim zahtevam na evropski ravni, se moramo osredotočiti predvsem na naslednje elemente sistemske ureditve raziskovalne etike in integritete:

- **Nacionalne smernice** v zvezi z etiko in integriteto raziskav omogočajo prepoznavanje vprašanj in dilem, ki jih prinaša raziskovalno delo, ter lažjo orientacijo v raziskovalni praksi. Zagotavljajo tako temeljne dokumente, na katere se naslanja etična presoja raziskav in obravnava kršitev načel raziskovalne integritete, kot osnovo za ozaveščanje in izobraževanje raziskovalk_cev. Tovrstne smernice običajno pripravljajo delovne skupine izkušenih strokovnjakinj_ov v odziv na dileme, s katerimi se srečuje raziskovalna skupnost, nemalokrat tudi v odziv na odmevne kršitve splošno sprejetih načel etike in integritete in javno razpravo, ki sledi. Organizacijski okvir sprejemanja takšnih smernic nudijo pristojna ministrstva, nacionalne etične komisije, akademije znanosti ali znanstvena združenja.
- **Ozaveščanje in izobraževanje** o dilemah raziskovalne etike in integritete na vseh stopnjah akademske kariere je nujno dopolnilo zastavljenih smernic, saj pripomore k njihovemu integriranju v akademsko kulturo in preprečevanju kršitev.
- **Etična presoja raziskav** je vnaprejšnji pregled ciljev in metod predvidene raziskave, s katerim preverimo skladnost raziskovalnih postopkov z veljavnimi etičnimi načeli in standardi. Glavni namen etične presoje je preveriti, ali načrtovana raziskava v svoji zasnovi sledi načelom spoštovanja, dobronamernosti in pravičnosti, s posebnim poudarkom na oceni potencialnih nevarnosti raziskave za osebe, udeležene v raziskavi, ranljive skupnosti, živali, uporabljene v eksperimentih, okolje ipd. ter na obstoju ustreznih ukrepov za njihovo preprečevanje ali minimizacijo. Kompetentno etično presojo je treba zagotoviti na vseh področjih raziskav, kjer obstaja tveganje za takšne škodljive posledice.
- **Obravnava kršitev načel raziskovalne integritete** je nujno dopolnilo načelnim smernicam in kodeksom. Postopki obravnave morajo biti jasno določeni, dosledni in transparentni.
- **Zaščita žvižgačev oz. prijaviteljic_ev** je pomemben dejavnik pri krepitvi kulture raziskovalne integritete, učinkovitemu odpravljanju slabih praks in poštenem razreševanju primerov kršitev načel raziskovalne integritete.
- **Povezovanje in izmenjava** znanj, izkušenj in dobrih praks na nacionalni in mednarodni ravni sta ključnega pomena za harmonizacijo in dvig standardov raziskovalne etike in integritete.
- **Upoštevanje načel raziskovalne etike in integritete kot pogoj financiranja raziskav.** Financerji raziskav morajo imeti jasno začrtano politiko raziskovalne etike in integritete, tako v smislu preventive kot v smislu sankcij. Pomemben je tudi način ocenjevanja uspešnosti raziskovalk_cev, saj vpliva na pritiske, zaradi katerih ti prej uberejo bližnjice mimo načel raziskovalne etike in integritete.
- **Oblikovanje raziskovalnega okolja, v katerem je spoštovanje načel etike in integritete ključen dejavnik odličnosti raziskav.** Za zagotovitev takšnega okolja je nujen sistemski premislek o

⁴ Uredba (EU) 2021/695 Evropskega parlamenta in sveta z dne 28. aprila 2021 o vzpostavitvi okvirnega programa za raziskave in inovacije Obzorje Evropa, *Uradni list Evropske unije*, L 170/1 (2021), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0695&qid=1690019471676>, 19. člen.

⁵ European Commission, »Horizon Europe Programme Standard Application Form«, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/temp-form/af/af_he-ria_en.pdf.

merilih vrednotenja raziskovalk_cev in rezultatov raziskav, o zagotavljanju stabilnega delovnega okolja ter o spodbujanju kolegialnosti in inkluzivnosti.

Na področjih etike in integritete so bile v *Poročilu* na sistemski ravni ugotovljene predvsem naslednje pomanjkljivosti:

- pomanjkanje smernic in kodeksov na nacionalni ravni,
- pomanjkljiva obravnava in sankcioniranje kršitev načel raziskovalne integritete,
- pomanjkanje jasnih politik raziskovalne etike in integritete v zvezi s financiranjem raziskav,
- pomanjkljivo uresničevanje ukrepov v zvezi z etiko in integriteto raziskav iz nacionalnih strateških dokumentov,
- neobstoj komisij za etično presojo raziskav na nekaterih znanstvenih področjih in v nekaterih raziskovalnih organizacijah,
- pomanjkanje sistemov preverjanja in nadzora upoštevanja etičnih načel po potrditvi raziskav s strani relevantnih etičnih komisij.

Z namenom razreševanja teh problematik Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti z leta 2021 predvideva ustanovitev Nacionalnega sveta za etiko in integriteto v znanosti (v nadaljevanju: Nacionalni svet),⁶ ki v času nastajanja teh *Priporočil* še ni začel delovati. Podrobnejša priporočila v naslednjih dveh poglavjih upoštevajo pričakovano ustanovitev tega telesa.

⁶ Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID), *Uradni list RS*, št. 186/21 in 40/23, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7733>, 39. člen.

2. ETIKA

2.1 Nacionalne etične smernice

Problematika:

Nacionalnih smernic v zvezi z etiko raziskav v Sloveniji nimamo, čeprav sprejetje takšnega dokumenta («nacionalni kodeks etike in poštenja ter dobre prakse v znanosti») omenjata zadnji dve nacionalni raziskovalni strategiji.⁷ Poleg splošnega kodeksa o raziskovalni integriteti, kakršni običajno vsebujejo tudi osnovna etična načela, bi bile posebej koristne podrobnejše smernice v zvezi z dobrimi praksami raziskovalne etike. Takšne smernice (glej npr. *Smernice etičnega ravnanja pri raziskovalnem delu z ljudmi* Univerze v Ljubljani⁸) imajo pri nas trenutno sprejete le redke raziskovalne organizacije. Smernice na nacionalni ravni bi bile v pomoč tako raziskovalnim organizacijam kot posameznim raziskovalkam_cem pri spopadanju z etičnimi dilemami. Obenem bi takšni dokumenti služili tudi v namene izobraževanja in ozaveščanja o etičnih razsežnostih raziskav, tako med raziskovalkami_ci kot v javnosti.

Smernice o etiki raziskav so sicer najbolj razvite na področjih medicine in poskusov na živalih, kjer je etična presoja urejena z zakonodajo in v okviru nacionalnih komisij. Osnovne etične smernice raziskovalnega dela z ljudmi podajajo mednarodne medicinske deklaracije in konvencije, v prvi vrsti Helsinška deklaracija in Oviedska konvencija, ki jih je na drugih področjih, ki niso zakonsko urejena, treba dopolniti oz. prirediti v skladu s specifikami drugih ved in njihovih metodologij. Koristno bi bilo tudi sprotno oblikovanje smernic v zvezi s perečimi aktualnimi izzivi, razvojem novih tehnologij (npr. umetna inteligenca) ter spremembami regulacijskih in institucionalnih okvirov raziskovanja (npr. varstvo osebnih podatkov, odprta znanost). Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 sicer že omenja ureditev etične presoje »po posameznih občutljivih področjih«.⁹ Vendar pa aktualna nacionalna strategija ne določa natančneje, v kakšnem okviru bi takšne smernice lahko nastale. Takšni dokumenti bi morali nastati z razpravo med strokovnjaki_njami na vsakokratnem področju, ki imajo tudi pregled nad sprejetimi smernicami v drugih državah in na evropski ravni, kar je najbolj smiselno doseči z oblikovanjem delovnih teles. Delovna skupina, v okviru katere bi ta razprava potekala, bi lahko delovala v okviru Nacionalnega sveta ali v okviru pristojnega ministrstva, denimo po vzoru Komisije za enake možnosti na področju znanosti na Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in inovacije.

Dobre prakse:

Norveška nacionalna komisija za raziskovalno etiko v družboslovju in humanistiki (NESH) je že leta 1993 izdala etične smernice za raziskovalno delo na teh področjih, ki jih tudi redno posodablja.¹⁰ Od

⁷ »Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020« (ReRIS11-20), *Uradni list RS*, št. 43/11, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO68>, razdelek 3.5; Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 (ReZrIS30), *Uradni list RS*, št. 49/22, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO133>, razdelek 6.3.

⁸ Univerza v Ljubljani, *Smernice etičnega ravnanja pri raziskovalnem delu z ljudmi*, https://www.uni-lj.si/mma/eticne_smernice/2017062711241585/?m=1498555454.

⁹ »Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030«, *op. cit.*, razdelek 6.3.

¹⁰ National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH), *Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities*, 2022, <https://www.forskningsetikk.no/en/about->

leta 2003 pripravlja in posodablja tudi vodič za raziskovalno delo na internetu, ki prinaša posebne etične izzive.¹¹ Podobne smernice na področju naravoslovnih in tehnoloških raziskav izdaja Norveška nacionalna komisija za znanost in tehniko (NENT).¹² Od leta 2009 nacionalne smernice za etično presojo v humanistiki in družboslovju objavlja in posodablja tudi Finski nacionalni svet za raziskovalno integriteto (TENK).¹³ Sledeč tem smernicam je do leta 2019 večina univerz na finskem sprejela protokole za etično presojo raziskav na teh področjih. V Združenem kraljestvu je takšne smernice pripravilo družboslovno društvo Social Research Association (SRA), ki svojim članom nudi tudi individualno svetovanje glede konkretnih dilem.¹⁴ Tudi ekspertne skupine pri Evropski komisiji so izdelale etične smernice za družboslovje in humanistiko ter za področje umetne inteligence.¹⁵

Priporočila:

- Pristojno ministrstvo ustanovi interdisciplinarno nacionalno posvetovalno telo za etiko raziskav (to funkcijo lahko s pomočjo strokovnih komisij in v sodelovanju z obstoječimi etičnimi komisijami opravlja tudi Nacionalni svet), katerega naloga bo izdelati nacionalne smernice raziskovalne etike, ki bodo vključevale splošne smernice za raziskovalno delo z ljudmi in posebne smernice v zvezi z aktualnimi etičnimi izzivi.
- Smernice so pospremljene s programom ozaveščanja, z namenom doseči raziskovalke_ce in širšo javnost (predvsem v zvezi z vlogo in pravicami udeleženk_cev raziskav).

2.2 Kam po etično presojo raziskave?

Problematika:

Etična presoja raziskav je v Sloveniji zakonsko in centralizirano urejena na področjih biomedicine in poskusov na živalih. Za ti dve obliki etične presoje sta zadolženi Komisija RS za medicinsko etiko¹⁶ in Etična komisija za poskuse na živalih,¹⁷ ki delujeta v okviru pristojnih ministrstev. Na drugih področjih (npr. družboslovje, humanistika, tehnologija) etična presoja raziskav poteka v okviru posameznih

[us/our-committees-and-commission/nesh/guidelines-nesh/guidelines-for-research-ethics-in-the-social-sciences-humanities-law-and-theology](https://www.forskningsetikk.no/en/about-us/our-committees-and-commission/nesh/guidelines-nesh/guidelines-for-research-ethics-in-the-social-sciences-humanities-law-and-theology).

¹¹ National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities (NESH), *A Guide to Internet Research Ethics*, 2019, <https://www.forskningsetikk.no/en/about-us/our-committees-and-commission/nesh/guidelines-nesh/a-guide-to-internet-research-ethics>.

¹² National Committee for Research Ethics in Science and Technology (NENT), *Guidelines for research ethics in science and technology*, 2016; <https://www.forskningsetikk.no/en/about-us/our-committees-and-commission/nent/guidelines-nent/guidelines-for-research-ethics-in-science-and-technology>.

¹³ Finnish National Board on Research Integrity (TENK), *The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland*, 2019, <https://tenk.fi/en/ethical-review/ethical-review-human-sciences>.

¹⁴ Glej povezavo <https://www.the-sra.org.uk/SRA/SRA/Ethics/Ethics.aspx>.

¹⁵ European Commission, *Ethics in Social Science and Humanities*, 2021, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/ethics-in-social-science-and-humanities_he_en.pdf; Neodvisna strokovna skupina na visoki ravni za umetno inteligenco pri Evropski komisiji, *Etične smernice za zaupanja vredno umetno inteligenco*, 2020, https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=60438.

¹⁶ Glej povezavo <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/komisija-rs-za-medicinsko-etiko>.

¹⁷ Glej povezavo <https://www.gov.si/zbirke/delovna-telesa/eticna-komisija-za-poskuse-na-zivalih>.

raziskovalnih organizacij. Številne raziskovalne organizacije pri nas že imajo komisije za etično presojo raziskav, a ne vse. Raziskovalke_ci tistih raziskovalnih organizacij, ki takšnih komisij nimajo, iščejo etično presojo svojih raziskav pri etičnih komisijah drugih raziskovalnih organizacij, ki pa obravnavo zunanjih vlog pogosto odklanjajo. Ob hkratnem porastu ozaveščenosti o etičnih vprašanih raziskovanja in čedalje večjih pritiskih mednarodnih financerjev raziskav in znanstvenih revij, ki zahtevajo etično odobritev financiranih oz. objavljenih raziskav, se postavlja vprašanje, kam naj se raziskovalke_ci obrnejo po etično presojo.

Raziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2011–2020 je že ugotavljala, da v Sloveniji še ni povsem urejen etični nadzor nad raziskavami izven področij biomedicine in poskusov na živalih. Na drugih področjih »se kažejo potrebe po novih neodvisnih področnih komisijah za raziskovalno etiko«, zaradi česar dokument zastavlja nalogo priprave »sistemske institucionalne ureditve obravnave etičnih vprašanj«. ¹⁸ Končno poročilo o uresničevanju te strategije ugotavlja, da je za to poskrbljeno na ravni samih raziskovalnih institucij, ¹⁹ kar pa ne velja za vse raziskovalne organizacije. Sistemske institucionalne ureditve tega vprašanja ni. Tudi aktualna Znanstvenoraziskovalna in inovacijska strategija Slovenije 2030 (ukrep 6.3.4.) omenja potrebo po zagotovitvi ustreznih teles za etično presojo raziskav, ki bi delovala na »posameznih občutljivih področjih (npr. umetna inteligenca)«. ²⁰ Vendar je tudi pri takšnih izzivih novih tehnologij pomembno, kako so te vključene v raziskave po posameznih znanstvenih vedah.

Za reševanje te problematike se ponujata dve poti:

- ustanavljanje nacionalnih komisij za etično presojo raziskav po posameznih vedah;
- oblikovanje mehanizmov krepitev kompetenc in sredstev posameznih raziskovalnih organizacij za ustanavljanje lastnih komisij za etično presojo raziskav.

Prednost nacionalne komisije je v konsistentnosti obravnave posameznih etičnih vprašanj, koncentraciji in kopičenju znanja in kompetenc ter neodvisnosti od interesov posameznih raziskovalnih organizacij. ²¹ Kljub temu so predstavniki etičnih komisij v raziskovalnih organizacijah s področij izven medicine, s katerimi smo opravili pogovore za *Poročilo*, izrazili pomisleke glede morebitne centralizacije etične presoje v nacionalni komisiji. Skrbi jih, da takšna komisija ne bi bila zmožna razrešiti vseh prošelj, ki bi jih prejela, tako v smislu kapacitet (preveliko število vlog) kot kompetenc (vloge z različnih ved in disciplin).

Najpogostejša ureditev etične presoje raziskav izven medicine na evropski ravni je ustanavljanje etičnih komisij v posameznih raziskovalnih organizacijah (oddelkih, fakultetah, univerzah, inštitutih). ²² Prednost takšne ureditve je večji pregled nad raziskavami na organizaciji in hitrejša odzivnost. Poleg tega lahko takšne komisije nudijo podporo in svetovanje glede etičnih dilem ter spodbujajo interno ozaveščenost in kulturo spoštovanja etičnih načel. Težava se lahko pojavi pri zagotavljanju znanja in izkušenj, potrebnih za etično presojo raziskav. Nekatere raziskovalne organizacije težje najdejo takšno znanje pri svojih raziskovalkah_cih, saj etična presoja zahteva interdisciplinaren pristop (poznavanje

¹⁸ »Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020«, *op. cit.*, razdelek 3.5.

¹⁹ »Poročilo o uresničevanju resolucije o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 do leta 2020«, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKRR/Kljucni-dokumenti-S5/Priloga-Porocilo-o-izvajanju-RISS-do-2020-maj-2021.pdf>, str. 82–84.

²⁰ »Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020«, *op. cit.*, razdelek 6.3.

²¹ European Science Foundation (ESF), *Fostering Research Integrity*, 2011, https://www.esf.org/fileadmin/user_upload/esf/ResearchIntegrity_Report2011.pdf, str. 27.

²² Agata Gurzawska in Rok Benčin, *Ethics Assessment in Different Fields: Social Sciences. Annex 2.d of the Ethical Assessment of Research and Innovation: A Comparative Analysis of Practices and Institutions in the EU and selected other countries*, 2015, SATORI Project, <https://satoriproject.eu/media/2.d-Social-Sciences.pdf>.

etičnih načel, psiholoških vidikov raziskovalnega dela z ljudmi, pravnih zahtev glede varovanja podatkov ipd.).

Na sistemski ravni bi bilo smiselno preučiti, kako raziskovalnim organizacijam nuditi podporo pri organizaciji lastne etične presoje raziskav. Za takšno podporo bi lahko skrbelo telo na nacionalni ravni, ki bi pripravljalo smernice, standarde in izobraževanja v zvezi z etično presojo. Možno je tudi povezovanje komisij različnih organizacij in medinstitucionalna izmenjava strokovnjakinj_ov kot članov komisij oz. naročanje zunanjih strokovnih mnenj. Na tujih univerzah za organizacijo etične presoje in osnovno svetovanje pogosto zaposlujejo tudi strokovno osebje. Ministrstvo bi lahko raziskovalnim organizacijam v ta namen priskrbelo sredstva za izobraževanja in zaposlitev dodatnega osebja.

Dobre prakse:

Nacionalne komisije za etično presojo raziskav izven biomedicine so na evropski ravni redke. Glavni primer takšne ureditve je Norveška, kjer delujejo tri nacionalne komisije za etično presojo raziskav na posameznih področjih (medicina, družboslovje in humanistika, znanost in tehnologija), skupaj s komisijo za preiskave kršitev raziskovalne integritete pod okriljem skupne agencije pri ministrstvu, pristojnem za znanost.²³ Komisiji za družboslovje in humanistiko (NESH) ter znanost in tehnologijo (NENT) poleg izdajanja etičnih smernic izvajata etično presojo raziskovalnih projektov na podlagi prostovoljnih vlog.

Pomoč posameznim raziskovalnim organizacijam pri vzpostavitvi mehanizmov za etično presojo raziskav v obliki smernic, svetovanj in izobraževanj v nekaterih državah nudijo nacionalni sveti za raziskovalno integriteto. Tu lahko izpostavimo že omenjene finske nacionalne smernice za etično presojo v humanistiki in družboslovju, ki jih je objavil Finski nacionalni svet za raziskovalno integriteto (TENK).²⁴ Podoben dokument je pripravil tudi Urad za raziskovalno integriteto Združenega kraljestva (UKRIO).²⁵

V okviru združenja EARMA (European Association of Research Managers and Administrators) deluje mreža strokovnega osebja za etiko in integriteto ERION (Ethics and Research Integrity Officer Network),²⁶ ki postaja pomemben vir izmenjave znanja in izkušenj v zvezi s strokovno podporo etiki raziskav v raziskovalnih organizacijah.

Priporočila:

- Pristojno ministrstvo izdela program krepitev kompetenc v zvezi z etično presojo raziskav v posameznih raziskovalnih organizacijah z namenom vzpodbujanja ustanavljanja etičnih komisij.
- Nacionalno posvetovalno telo v sodelovanju z obstoječimi etičnimi komisijami oblikuje smernice za etično presojo raziskav, nudi podporo etičnim komisijam pri etični presoji ter

²³ Glej povezavo <https://www.forskningsetikk.no/en>.

²⁴ TENK, *The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland*, op. cit.

²⁵ UK Research Integrity Office in Association of Research Managers and Administrators, *Research Ethics Support and Review in Research Organisations*, 2020, <https://ukrio.org/wp-content/uploads/Research-Ethics-Support-and-Review-in-Research-Organisations-UKRIO-ARMA-2020.pdf>.

²⁶ Glej povezavo <https://earma.org/erion>.

organizira izobraževanja in posvete za njihove članice_e. Telo pripravlja tudi materiale za izobraževanje in ozaveščanje raziskovalk_cev in splošne javnosti.

2.3 Raziskovalna etika in financiranje raziskav

Problematika:

Etična neoporečnost raziskav je pomembna tudi za njihove financerje. Vprašalnik o raziskovalni etiki je zato pogosto del prijavnih obrazcev za raziskovalna sredstva. V skladu z nekaterimi priporočili na evropski ravni naj bi organizacije, ki financirajo raziskave, same izvajale etično presojo raziskovalnih projektov, izbranih za financiranje.²⁷ Vendar dejansko to počnejo le redke organizacije, med njimi najbolj sistematično Evropska komisija v svojih okvirnih programih.²⁸ Dva druga mehanizma, s katerima lahko tovrstne organizacije skrbijo za etičnost raziskav, ki jih financirajo, sta zahteva po etični samoevalvaciji prijaviteljev raziskovalnih projektov in preverjanje, ali je raziskava pridobila etično odobritev pri pristojnih komisijah. Obrazci za projektne razpise ARIS že vključujejo etično samoevalvacijo. V obrazcu morajo prijavitelji raziskovalnih projektov označiti, katera etična vprašanja odpira njihova raziskava, ter opisati, kako bodo ta vprašanja naslovili v svoji raziskavi. K temu bi lahko dodali poročanje o etični plati izvedbe raziskave v poročilih o projektih. Tako bi lahko preverili, ali je raziskava dobila potrditev pristojne etične komisije. Vse to sicer predpostavlja, da so raziskovalke_ci ozaveščeni o etičnih načelih in iskreni v svoji samoevalvaciji. V ta namen je v interesu financerjev spodbujati mehanizme ozaveščanja o etičnih vprašanjih v raziskovanju in financiranje projektov o raziskovalni etiki.

Dobre prakse:

V okvirnih programih financiranja raziskav pri Evropski komisiji vsak projekt, izbran za financiranje, pred podpisom pogodbe z izvajalci pregledajo neodvisni etični strokovnjaki_nje in po potrebi izvajalcem postavijo dodatne pogoje. Večina nacionalnih agencij za raziskovanje po Evropi takšnega postopka nima; zato pa pogosto zahtevajo etično samoevalvacijo in potrditev, da je projekt, ki vključuje etična vprašanja (predvsem kar zadeva raziskovalno delo z ljudmi), odobrila pristojna (lokalna ali nacionalna) etična komisija.

Nekatere nacionalne agencije za financiranje raziskav imajo osebje, zadolženo za ukvarjanje z etiko in integriteto raziskav.²⁹

²⁷ Philipp Jansen et al., *Outline of an Ethics Assessment Framework: Main Results of the SATORI Project*, https://satoriproject.eu/media/D4.2_Outline_of_an_Ethics_Assessment_Framework.pdf, str. 28.

²⁸ Doris Wolfslehner, *Ethics assessment and guidance in different types of organisations: Research Funding Organisations. Annex 3.c of the Ethical Assessment of Research and Innovation: A Comparative Analysis of Practices and Institutions in the EU and selected other countries*, 2015, SATORI Project, <https://satoriproject.eu/media/3.c-Research-funding-organisations.pdf>.

²⁹ Glej povezavo na spletno stran FWF: <https://www.fwf.ac.at/en/research-funding/research-integrity-research-ethics>.

Priporočila:

- Financerji raziskav vključijo etične vidike v redna poročila o izvedbi raziskav, financiranih z javnimi sredstvi. Raziskovalka_ec oz. raziskovalna skupina v svojih poročilih navede, ali je raziskava dobila odobritev pristojne etične komisije (če to ni potrebno, naj to posebej utemeljijo).
- Zagotovljeno je financiranje aplikativnih raziskovalnih projektov in programov ozaveščanja o etiki raziskav.
- Spoštovanje nacionalnih etičnih smernic (ko bodo te sprejete) je določeno kot pogoj za financiranje raziskav.

2.4 Povezovanje komisij za etično presojo raziskav

Problematika:

Srečanja komisij za etično presojo raziskav prinašajo izmenjavo dobrih praks, izkušenj in znanj. Prav tako lahko služijo usklajevanju postopkov in kriterijev za etično presojo. Komisijam omogočajo tudi skupno soočanje z novimi etičnimi izzivi (npr. tistimi, povezanimi z novimi tehnologijami) in spremembami v regulacijskih in institucionalnih okvirih raziskovanja. Formalna združenja takšnih komisij na nacionalni in evropski ravni obstajajo predvsem na področju medicinskih raziskav, npr. La Conférence Nationale des Comités de Protection des Personnes (CNCP) v Franciji in European Network of Research Ethics Committees (EUREC).³⁰ Prav zaradi manjše stopnje zakonske regulacije in večje razpršenosti komisij, ki delujejo v okviru posameznih raziskovalnih organizacij, je povezovanje lahko koristno tudi v drugih vedah. Skupni posveti komisij iz različnih ved omogočajo primerjavo med znanstvenimi disciplinami in lažjo obravnavo interdisciplinarnih raziskav. Povezovanje med komisijami lahko poteka tudi v obliki neformalnega foruma, vendar bi bilo za kontinuirano delovanje takšnega foruma koristno zagotoviti določeno organizacijsko podporo, npr. na ravni pristojnega ministrstva, Nacionalnega sveta, Rektorske konference ali KOsRISa. Na dober odziv med člani_cami etičnih komisij je naletel posvet *Izzivi etične presoje raziskav v Sloveniji*, ki smo ga aprila 2023 organizirali v okviru pričujočega CRP projekta.³¹

Dobre prakse:

Komisije za etično presojo raziskav na področju biomedicine v Združenem kraljestvu, ki so delovale predvsem v okviru javnega zdravstvenega sistema, so na začetku stoletja ustanovile združenje AREC (Association of Research Ethics Committees). Vse več etičnih komisij pa so ustanovljali na univerzah, kjer so presojale tudi raziskave s človeškimi udeleženkami_ci izven biomedicine. Takšne komisije so ustanovile svoj neformalni forum UREC (University Research Ethics Committees), pri čemer je združenje AREC medse sprejelo tudi predstavnike teh komisij.³² AREC je tako leta 2013 sprejel

³⁰ Glej povezavi <https://cncpp.fr> in <http://www.eurecnet.org>.

³¹ Glej povezavo <https://www.zrc-sazu.si/sl/dogodki/izzivi-eticne-presoje-raziskav-v-sloveniji>.

³² John Oates, *Formulating National Standards for Research Ethics Support and Review: The UKRIO/ARMA Case*, v D. O'Mathúna in R. Iphofen (ur.), *Ethics, Integrity and Policymaking, Research Ethics Forum 9*, Springer, Cham 2022, https://doi.org/10.1007/978-3-031-15746-2_4; Timothy Stibbs, »Principled ethics review: governance

smernice za delovanje univerzitetnih komisij za etično presojo raziskav, ki veljajo za vse znanstvene vede.³³ Zanimanje za ta dokument je nato pokazal Urad za raziskovalno integriteto Združenega kraljestva (UKRIO), ki je zaprosil AREC za sodelovanje pri pripravi nacionalnih smernic za etično presojo raziskav na univerzah (že omenjenih v točki 2.2).³⁴

Priporočila:

- Oblikovanje stalnega foruma etičnih komisij, ki organizira redna letna srečanja in posvete etičnih komisij na različnih ravneh in institucijah ter na različnih znanstvenih področjih. Forum je namenjen izmenjavi dobrih praks, posvetovanju o aktualnih izzivih etične presoje raziskav ter bolj usklajenemu delovanju komisij.
- Etične komisije v posameznih ustanovah si lahko izmenjajo članice_e za obravnavo posameznih primerov, pri katerih je potrebna interdisciplinarna obravnava.
- Pristojno ministrstvo in nacionalno posvetovalno telo za etiko raziskav nudita organizacijsko podporo takšni obliki povezovanja.

arrangements for university research ethics committees», *Research Ethics Review*, l. 4 (2008), št. 2, str. 84–85, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/174701610900500305>.

³³ Association of Research Ethics Committees (AREC), *A Framework of Policies and Procedures for University Research Ethics Committees*, 2013, <https://arma.ac.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-of-policies-and-procedures.pdf>.

³⁴ UK Research Integrity Office in Association of Research Managers and Administrators, *Research Ethics Support and Review in Research Organisations*, 2020, <https://ukrio.org/wp-content/uploads/Research-Ethics-Support-and-Review-in-Research-Organisations-UKRIO-ARMA-2020.pdf>.

3. INTEGRITETA

3.1 Nacionalne smernice za raziskovalno integriteto

Problematika:

Nacionalnih smernic v zvezi z integriteto raziskav v Sloveniji nimamo, čeprav sprejetje tovrstnega dokumenta (»nacionalni kodeks etike in poštenja ter dobre prakse v znanosti«) omenjata zadnji dve nacionalni raziskovalni strategiji.³⁵ Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030 sicer ne omenja posebej, kako naj bi bilo organizirano sprejemanje takšnega kodeksa, a sklepati gre, da bo za to pristojen Nacionalni svet. Da pa bi bile te smernice zavezujoče za raziskovalno skupnost, bi bilo smiselno, da pri njihovem snovanju sodelujejo tudi drugi deležniki. Glede na vpetost slovenske raziskovalne dejavnosti v evropsko je priporočljivo, da bi bile nacionalne smernice skladne z *Evropskim kodeksom ravnanja za raziskovalno integriteto*. Poleg splošnega kodeksa bi bilo (podobno kot v primeru raziskovalne etike; glej točko 2.1) koristno sprejemati tudi smernice v zvezi z aktualnimi izzivi za raziskovalno integriteto, z razvojem novih tehnologij (npr. umetna inteligenca) ter s spremembami v regulacijskih in institucionalnih okvirih raziskovanja (npr. odprta znanost). Za namen sprejemanja teh smernic bi Nacionalni svet lahko ustanovil posebne strokovne komisije, za kar ima tudi zakonsko podlago.

Dobre prakse:

Nacionalni kodeksi raziskovalne integritete so običajno plod sodelovanja več krovnih organizacij ali institucij na nacionalni ravni, predvsem nacionalnih svetov za raziskovalno integriteto, zvez univerz in raziskovalnih organizacij, pristojnih ministrstev, akademij znanosti in agencij za financiranje raziskav. Vlogo nacionalnega kodeksa imajo lahko tudi smernice, ki jih sprejme ena od teh organizacij (npr. nacionalni svet za raziskovalno integriteto ali nacionalna agencija za financiranje znanosti). Povezave na nekatere nacionalne kodekse, smernice oz. deklaracije o raziskovalni integriteti (v angleškem jeziku): Danska, Estonija, Finska, Irska, Nizozemska, Španija, Združeno kraljestvo.³⁶

³⁵ »Resolucija o raziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020«, *op. cit.*, razdelek 3.5; »Resolucija o znanstvenoraziskovalni in inovacijski strategiji Slovenije 2030«, *op. cit.*, razdelek 6.3.

³⁶ Ministry of Higher Education and Science, *Danish Code of Conduct for Research Integrity*, 2014, <https://ufm.dk/en/publications/2014/files-2014-1/the-danish-code-of-conduct-for-research-integrity.pdf>.
Estonian Code of Conduct for Research Integrity, 2023, https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2017/12/HEA-TEADUSTAVA_eng.pdf.

Finnish National Board on Research Integrity (TENK), *The Finnish Code of Conduct for Research Integrity and Procedures for Handling Alleged Violations of Research Integrity in Finland*, 2023, https://tenk.fi/sites/default/files/2023-05/RI_Guidelines_2023.pdf.

Research Integrity National Forum, *National Policy Statement on Ensuring Research Integrity in Ireland*, 2019, <https://www.iaa.ie/wp-content/uploads/2021/04/National-Policy-Statement-on-Ensuring-Research-Integrity-in-Ireland.pdf>.

Netherlands Code of Conduct for Research Integrity, 2018, https://www.nwo.nl/sites/nwo/files/documents/Netherlands%2BCode%2Bof%2BConduct%2Bfor%2BResearch%2BIntegrity_2018_UK.pdf.

National Statement on Scientific Integrity, 2015, https://www.csic.es/sites/default/files/2023-01/declaracion_nacional_sobre_integridad_cientifica_castellano-ingles.pdf.

Na evropski ravni je pomemben predvsem *Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto*, ki ga je izdala zveza evropskih akademij ALLEA.³⁷ Pomembno vlogo organiziranja razprav in širjenja dobrih praks imata tudi mednarodni združenji ENRIO (European Network of Research Integrity Offices) in ENAI (European Network for Academic Integrity).³⁸ Najpomembnejši globalni dokument na tem področju je *Singapurska izjava*.³⁹

Nekatere organizacije kodeks ravnanja podprejo tudi z informativnimi spletnimi stranmi ali portalom s praktičnimi nasveti in izobraževalnimi materiali. Med dobrimi zgledi sta spletna stran Urada za raziskovalno integriteto Združenega kraljestva (UKRIO)⁴⁰ in portal Nemške javne raziskovalne agencije DFG.⁴¹

Priporočila:

- Nacionalni svet odpre javno razpravo za identifikacijo ključnih izzivov v zvezi z raziskovalno integriteto v slovenskem raziskovalnem prostoru.
- Nacionalni svet v sodelovanju z drugimi deležniki sprejme nacionalne smernice, skladne z *Evropskim kodeksom ravnanja za raziskovalno integriteto*. Prav tako (s pomočjo strokovnih komisij) sproti sprejema smernice glede aktualnih izzivov za raziskovalno integriteto.
- Smernice dopolnjuje program ozaveščanja, katerega namen je doseči raziskovalke_ce in širšo javnost. Nacionalni svet organizira redne posvete, konference, predavanja in delavnice na temo raziskovalne integritete.
- Na spletnih straneh Nacionalnega sveta nastane repozitorij relevantnih domačih in mednarodnih dokumentov, smernic, izobraževalnih gradiv in pomembnih povezav v zvezi z raziskovalno etiko in integriteto.

3.2 Obravnava kršitev načel raziskovalne integritete

Problematika:

Poleg smernic, ki določajo načela raziskovalne integritete, ter izobraževanj na tem področju, ki delujejo preventivno, je pomembna tudi temeljita obravnava kršitev načel raziskovalne integritete. Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti nalaga, da nosilci in izvajalci znanstvenoraziskovalne dejavnosti »skrbijo za uveljavljanje načel znanstvene integritete in dobre znanstvene prakse ter na ravni raziskovalnih organizacij sprejemajo ustrezne ukrepe zoper njihove

Universities UK, *The Concordat to Support Research Integrity*, 2019, <https://www.universitiesuk.ac.uk/sites/default/files/field/downloads/2021-08/Updated%20FINAL-the-concordat-to-support-research-integrity.pdf>.

³⁷ Slovenski prevod verzije z leta 2017 je dostopen na spletni strani https://www.allea.org/wp-content/uploads/2018/11/ALLEA-European-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity-2018-Slovenian_dig.pdf. Leta 2023 je sicer izšla revidirana verzija Kodeksa: <https://allea.org/code-of-conduct>.

³⁸ Glej povezavi www.enrio.eu in <https://www.academicintegrity.eu>.

³⁹ *Singapurska izjava o raziskovalni integriteti*, slov. prev. Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS, 2014, dosegljiv na <https://www.wcrif.org/downloads/former-conferences/2nd-wcri-in-singapore-2010/translations-statements/15-singapore-statement-slovenian-rev>.

⁴⁰ Glej povezavo <https://ukrio.org>.

⁴¹ Glej povezavo <https://wissenschaftliche-integritaet.de>.

kršitve«. ⁴² Doslej je bila v Sloveniji obravnava takšnih kršitev izključno v domeni posameznih univerz in raziskovalnih organizacij, kar ima glede na mednarodne smernice na tem področju in opozorila domačih javnih razprav več pomanjkljivosti, predvsem kar zadeva konsistentnost obravnave v različnih organizacijah in možen konflikt interesov, zaradi katerega obstaja nevarnost, da lokalne komisije posamezne primere raziščejo pomanjkljivo. Z Nacionalnim svetom, katerega zakonsko določena naloga je tudi »sprejemanje mnenj o skladnosti ravnanja z etičnimi pravili na lastno pobudo oziroma pobudo organizacij ali posameznikov, kadar to oceni za primerno«, ⁴³ Slovenija sledi mednarodnim smernicam, po katerih naj bi nacionalna telesa za raziskovalno integriteto poskrbela za usklajene smernice, temeljitejšo obravnavo primerov in kontinuiran razvoj kompetenc na tem področju.

Pri obravnavi kršitev načel raziskovalne integritete je ključna priprava preišljenih, doslednih in transparentnih postopkov, ki so opisani v javno dostopnih dokumentih. Pri tem je pomembna določitev jasnih kanalov prijave kršitev, možnost zaupnega svetovanja pred prijavo, dodelan opis obravnave prijav in raziskave obtožb, zagotovila o zaupnosti obravnave, način komuniciranja z vpletenimi, politika objave razsodb, jasno določene možne sankcije (ki so ob razsodbi predlagane delodajalcem kršitelja, financerjem spornih raziskav in drugim deležnikom) ipd. Vrsto dobrih praks v zvezi s tem nudi Evropska mreža uradov za raziskovalno integriteto ENRIO v svojih *Priporočilih za obravnavo kršitev raziskovalne integritete*. ⁴⁴ Pri tem so ključnega pomena tudi mehanizmi za zaščito žvižgačev (vključno z možnostjo anonimne prijave), čemur je ENRIO posvetil poseben priročnik; ⁴⁵ prav tako se lahko upošteva nedavno sprejet Zakon o zaščiti prijaviteljev. ⁴⁶ Nacionalni svet lahko postane ključno telo pri podpori takšnim postopkom v raziskovalnih organizacijah in njihovi nadgradnji na nadinstitucionalni ravni. Jasno je sicer treba določiti primere, ki jih Nacionalni svet sprejme v obravnavo, ter zastaviti razmerja med lokalnimi in nacionalnimi obravnavami.

Dobre prakse:

Pri svojem delu lahko Nacionalni svet črpa iz mednarodnih smernic, ki so jih pripravili Evropska mreža uradov za raziskovalno integriteto (ENRIO), ⁴⁷ Evropska znanstvena fundacija (ESF) ⁴⁸ in Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD), ⁴⁹ kakor tudi iz postopkov podobnih nacionalnih teles v drugih evropskih državah. ENRIO na svoji spletni strani hrani tudi opise nacionalnih sistemov za raziskovalno integriteto in bogato zbirko drugih gradiv. ⁵⁰ Velika zbirka gradiv obstaja tudi na portalu The Embassy of Good Science, ki je nastal kot rezultat nekaterih evropskih projektov o raziskovalni integriteti. ⁵¹ Priporočila v zvezi z obravnavo kršitev načel raziskovalne integritete so pogosto del

⁴² Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti, *op. cit.*, 39. člen.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ European Network of Research Integrity Offices (ENRIO), *Recommendations for the Investigation of Research Misconduct*, 2019, http://www.enrio.eu/wp-content/uploads/2019/03/INV-Handbook_ENRIO_web_final.pdf, str. 2–3.

⁴⁵ European Network of Research Integrity Offices, *ENRIO Handbook on Whistleblower Protection in Research*, 2023, <https://doi.org/10.5281/zenodo.8192478>.

⁴⁶ Zakon o zaščiti prijaviteljev, Uradni list RS, št. 16/23, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO8518>.

⁴⁷ Glej opombi 44 in 45.

⁴⁸ European Science Foundation (ESF), *Fostering Research Integrity*, 2011, https://www.esf.org/fileadmin/user_upload/esf/ResearchIntegrity_Report2011.pdf.

⁴⁹ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) – Global Science Forum. *Best Practices of Ensuring Research Integrity and Preventing Misconduct*, 2007, <https://www.oecd.org/science/inno/40188303.pdf>.

⁵⁰ Glej povezavi <http://www.enrio.eu/country-reports>; <http://www.enrio.eu/resources>.

⁵¹ Glej povezavo https://embassy.science/wiki/Main_Page.

smernic in kodeksov za raziskovalno integriteto (glej točko 3.1), npr. v *Evropskem kodeksu ravnanja za raziskovalno integriteto* ali *Nizozemskem kodeksu za raziskovalno integriteto*.⁵² Referenčna sta tudi postopek obravnave kršitev pri Avstrijski agenciji za raziskovalno integriteto OeAWI⁵³ in priporočila za obravnavo kršitev v posameznih raziskovalnih organizacijah Urada za raziskovalno integriteto Združenega kraljestva (UKRIO).⁵⁴ Pri tem velja omeniti, da nekatera nacionalna telesa za raziskovalno integriteto (npr. OeAWI) za obravnavo primerov imenujejo komisijo sestavljeno iz raziskovalk_cev, ki prihajajo iz tujine, kar zagotavlja večjo neodvisnost obravnave.

Priporočila:

- Nacionalni svet pripravi smernice in standarde za obravnavo kršitev načel raziskovalne integritete v posameznih raziskovalnih organizacijah. Etičnim komisijam v raziskovalnih organizacijah nudi podporo in organizira izobraževanja in posvete za njihove člane_ice organizira izobraževanja in posvete.
- Nacionalni svet oblikuje postopke prijave in obravnave sumov kršitev načel raziskovalne integritete. Dokument vključuje:
 - opredelitev, v katerih primerih Nacionalni svet primer sprejme v obravnavo in kakšno je razmerje med obravnavo v posameznih raziskovalnih organizacijah in obravnavo na Nacionalnem svetu,
 - opis možnih poti za prijavo suma kršitev oz. podajanje pobud za obravnavo skladnosti ravnanj z načeli raziskovalne integritete, vključno z možnostjo anonimne prijave,
 - opredelitev mehanizmov za zaščito prijaviteljev,
 - opredelitev mehanizmov zaupnosti za zaščito vseh oseb, vpletenih v postopek,
 - opis možnosti zaupnega posvetovanja o postopkih prijave in obravnave kršitev,
 - opredelitev postopka obravnave (začetna ocena utemeljenosti prijave/pobude, raziskava, pričanja, format končnega mnenja itn.) ter opredelitev možnosti zunanje strokovne pomoči pri presoji primerov,
 - varovalke za preprečevanje konflikta interesov,
 - določitev razumnih rokov za oblikovanje mnenja,
 - politiko objavljanja mnenj (razmerje med zaupnostjo in obveščanjem) ter komunikacije z deležniki (delodajalci domnevnih kršiteljev, financerji raziskav, znanstvenimi združenji, revijami, v katerih so objavljeni sporni članki, ipd.) in mediji,
 - priporočila glede sankcij za ugotovljene kršitve pri delodajalcu, ARIS ipd.,
 - možnost opozarjanja na sistemske pritiske in probleme, ki nastopajo kot dejavniki pri obravnavani individualni kršitvi.

⁵² ALLEA – All European Academies, *The European Code of Conduct for Research Integrity. Revised Edition*, 2023, str. 10–12. *Netherlands Code of Conduct for Research Integrity*, op. cit., str. 23–26.

⁵³ Austrian Agency for Research Integrity (OeAWI), *Commission for Research Integrity: Rules of Procedure*, 2019, https://oeawi.at/wp-content/uploads/2019/03/FINAL-Rules-of-procedure_Feb-2019.pdf.

⁵⁴ UKRIO Research Integrity Office, *Procedure for the Investigation of Misconduct in Research*, 2013, <https://doi.org/10.37672/UKRIO.2023.01.misconduct>.

3.3 Raziskovalna integriteta v povezavi s financiranjem raziskav in vrednotenjem raziskovalk_cev

Problematika:

Financerji raziskav, posebej javne agencije, ki skrbijo za izbor, financiranje in vrednotenje raziskovalnih projektov in programov iz javnih sredstev na nacionalni ravni, so eni ključnih deležnikov v skrbi za zagotavljanje raziskovalne integritete. Agencija ARIS doslej ni imela jasnih politik in postopkov v zvezi z raziskovalno integriteto. V mnogih evropskih državah tovrstne ustanove tej tematiki posvečajo posebno pozornost in v ta namen oblikujejo smernice ravnanja (ali sodelujejo pri njihovem oblikovanju na nacionalni ravni), ki zavezujejo izvajalce financiranih raziskav, ter definirajo postopke za prijavo, raziskavo in sankcioniranje kršitev načel raziskovalne integritete. Evropska mreža uradov za raziskovalno integriteto ENRIO priporoča, da so agencije za financiranje raziskav obveščene o primerih kršitev raziskovalne integritete, in navaja nabor možnih sankcij, ki jih lahko vpeljejo, vključno z začasnim odvzemom raziskovalnih sredstev ali pravice do prijav za sredstva.⁵⁵ Prav tako je pomembno, da se objave, glede katerih je bila ugotovljena kršitev raziskovalne integritete (zaradi plagiatorstva, izmišljanja podatkov ipd.), izločijo iz točkovanj in upoštevanja pri vrednotenju raziskovalk_cev.

Med glavne dejavnike pri kršitvah raziskovalne integritete spadajo sistemski pritiski, povezani z zelo kompetitivnim raziskovalnim okoljem, v katerem si raziskovalke_ci prizadevajo za pridobitev omejenih raziskovalnih sredstev in delovnih mest. Poleg ozaveščanja raziskovalk_cev in vseh sodelujočih v postopkih ocenjevanja o raziskovalni integriteti sta zato nujna tudi sistemski premislek o merilih vrednotenja raziskovalk_cev ter spodbujanje stabilnega delovnega okolja, v katerem imata integriteta in kakovost raziskav prednost pred količino znanstvene produkcije.

Dobre prakse:

V projektu SOPs4RI, ki ga je financirala Evropska komisija, so pripravili obsežen nabor priporočil in smernic v zvezi z utrjevanjem raziskovalne integritete, namenjenih organizacijam, ki financirajo raziskave. Financerji raziskav lahko s pomočjo teh orodij oblikujejo in izvedejo »načrt za spodbujanje raziskovalne integritete« (Research Integrity Promotion Plan).⁵⁶

Lastne smernice ravnanja je razvil Nemška raziskovalna fundacija (DFG).⁵⁷ Smernice morajo na pravno zavezujoč način implementirati vse raziskovalne organizacije, ki se želijo potegovati za financiranje DFG.⁵⁸ DFG delegira tudi nacionalno komisijo ombudsmanov za raziskovalno integriteto in organizira izobraževanja za lokalno mrežo ombudsmanov (zaupnih oseb) za raziskovalno integriteto na posameznih univerzah in raziskovalnih organizacijah.⁵⁹ Poleg tega ima tudi lasten postopek in komisijo

⁵⁵ European Network of Research Integrity Offices (ENRIO), *Recommendations for the Investigation of Research Misconduct*, op. cit., str. 22.

⁵⁶ Glej povezavo <https://sops4ri.eu/tools-for-rfos/>.

⁵⁷ Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), *Guidelines for Safeguarding Good Research Practice*, 2019, https://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/rechtliche_rahmenbedingungen/gute_wissenschaftliche_praxis/kodex_gwp_en.pdf.

⁵⁸ Glej povezavo https://www.dfg.de/en/research_funding/principles_dfg_funding/good_scientific_practice/index.html.

⁵⁹ Glej povezavi https://www.dfg.de/en/research_funding/principles_dfg_funding/good_scientific_practice/ombudsman/index.html in https://www.dfg.de/en/research_funding/principles_dfg_funding/good_scientific_practice/training_events/index.html.

za raziskovanje kršitev načel raziskovalne integritete.⁶⁰ Na podlagi ugotovljene kršitve lahko DFG raziskovalkam_cem odvzame raziskovalna sredstva ali zahteva njihovo vračilo, prepove potegovanje za raziskovalna sredstva za obdobje do osmih let, onemogoči članstvo v svojih svetih ali zahteva umik spornih publikacij.

Tudi nekatere javne raziskovalne agencije, ki same ne opravljajo raziskav kršitev, omogočajo prijavo sumov kršitev, katerih obravnava sledi jasno določenemu in javno objavljenem postopku, kakršen je npr. postopek Avstrijskega znanstvenega sklada FWF. Slednji ima v ta namen vzpostavljeno spletno stran, ki zagotavlja možnost anonimne prijave.⁶¹ FWF prijave pregleda in tiste prijave, ki jih oceni kot utemeljene, posreduje v razreševanje bodisi komisijam na posameznih univerzah oz. raziskovalnih organizacijah bodisi nacionalni agenciji za raziskovalno integriteto (OeAWI).⁶² Pri takšni zunanji obravnavi je ključna povratna zanka. FWF je o rezultatu preiskave obveščen in v primeru ugotovljenih kršitev po svoji presoji izreče sankcije, ki segajo od pisnega opomina do odvzema sredstev in možnosti potegovanja zanje za določeno obdobje. FWF objavlja tudi statistiko obravnavanih sumov kršitev.⁶³ Raziskovalne agencije, ki k integriteti raziskav pristopajo na ta način, imajo osebje, zadolženo za upravljanje teh dejavnosti.

V zvezi s prenovno postopkov vrednotenja raziskovalnega dela na mednarodni ravni obstaja več pobud, npr. DORA in CoARA.⁶⁴ Tudi v okviru evropskega projekta SOPs4RI so razvili vrsto smernic in priporočil za izboljšavo raziskovalnega okolja.⁶⁵

Priporočila:

- ARIS razvije in javno objavi politiko raziskovalne integritete (ter določi osebe, ki skrbijo za izvajanje teh politik), ki pokriva predvsem naslednja področja:
 - smernice raziskovalne integritete: tu lahko z Nacionalnim svetom sodeluje pri oblikovanju nacionalnih smernic in nato zahteva njihovo spoštovanje v raziskovalni dejavnosti, ki jo financira;
 - postopek v primeru kršitev načel raziskovalne integritete pri financiranih raziskavah: določitev postopka izmenjave informacij z Nacionalnim svetom in komisijami v raziskovalnih organizacijah; opredelitev sankcij v okviru ARIS kot posledic ugotovljenih kršitev (npr. odvzem sredstev, onemogočenje prijav za sredstva za določen čas);
 - postopek v primeru kršitev načel raziskovalne integritete v postopku prijave, izbora in evalvacije financiranih raziskav, kar vključuje potencialne kršitve pri prijaviteljih_jih,

⁶⁰ Glej povezavo

https://www.dfg.de/en/research_funding/principles_dfg_funding/good_scientific_practice/process_detail/index.html.

⁶¹ Glej povezavo <https://fwf.academic-whistleblower.at>.

⁶² FWF – Austrian Science Fund, *Procedure in Cases of Suspected Violation of the Standards of Good Research Practice*, 2023,

https://www.fwf.ac.at/fileadmin/files/Dokumente/Research_Integrity_Ethics/FWF_Verfahren_Research_Misconduct-en.pdf.

⁶³ FWF – Austrian Science Fund, *Suspected cases of violation of the Standards of Good Scientific Practises, 01/01/2008 to 31/12/2022*,

https://www.fwf.ac.at/fileadmin/files/Dokumente/Research_Integrity_Ethics/Misconduct-Faelle_Statistik_2008-2022-en.pdf.

⁶⁴ Glej povezavi <https://sfdora.org> in <https://coara.eu>.

⁶⁵ Glej povezavo https://sops4ri.eu/tool_category/environment.

recenzentkah_ih ter članicah_ih panelov in svetov, posebej z vidika konflikta interesov.

- Pristojno ministrstvo, Nacionalni svet in ARIS v sodelovanju z raziskovalnimi organizacijami preučijo ukrepe za utrjevanje kulture raziskovalne integritete in blažitev dejavnikov, ki vplivajo na pogostost kršitev raziskovalne integritete. To vključuje postopke ocenjevanja, merila za izvolitve v naziv, zagotavljanje varnega in odprtega delovnega okolja, promocijo sodelovanja, inkluzivnosti ipd.
- Izločitev spornih znanstvenih objav iz točkovanja SICRIS in upoštevanja pri ugotavljanju pogojev za vodje raziskovalnih programov in projektov v primeru ugotovljenih kršitev in umaknjenih člankov.
- Zagotovljeno je financiranje aplikativnih raziskovalnih projektov (z namenom spremljanja in analize stanja kulture raziskovalne integritete pri nas, novih izzivov in razvoja smernic) in programov ozaveščanja o raziskovalni integriteti.

Kolofon

Priporočila za ureditev sistemske obravnave etike in integritete v raziskovanju

Priporočila za ureditev sistemske obravnave etike in integritete v raziskovanju so nastala v okviru projekta »Etika, integriteta in enakost spolov v raziskovalnem prostoru Slovenije: med politikami in njihovo implementacijo« (2021–2023), ki sta ga financirala Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije in Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS).

Priprava *Priporočil* je bila zaključena decembra 2023.

Avtor

Rok Benčin v sodelovanju s projektno skupino

Recenziji

Grega Repovš (etika)

Urša Opara Krašovec (integriteta)

Svetovalka pri projektu

Teodora Konach

Izdajatelj

ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije in Filozofski inštitut

Ljubljana, april 2024